

Fütüvvet Teşkilatlarının Süreç Analizi Yoluyla İncelenmesi

Examining Futuwwa Organizations Using Process Tracing

Onur Dündar¹

Öz

Bu çalışmada Fütüvvet Teşkilatları dört ayrı dönemde ele alınarak incelenmiştir. Bunlar; Cahiliye Fütüvveti, Abbasi Fütüvveti, Tasavvuf Fütüvveti ve Ahilik Fütüvvetidir. Bu dört ayrı dönemde Fütüvvet Teşkilatlarının ekonomideki etkinlikleri araştırılmıştır. Fütüvvet Teşkilatlarının etkin olduğu dönemlerle merkezi devlet otoritesinin gücü arasında bir ilişki olup olmadığı sorgulanmaya çalışılmıştır. Bu sorgulama neticesinde ise; bu çalışmada sunulan teorik çerçeve test edilmeye çalışılmıştır. Bu çalışmada sunulan teorik çerçeve üç temel saça ayağına sahiptir. Bunlar; Yapısal Güç, Kurumlar ve Sosyal Ağlar kuramlarından oluşmaktadır. Fütüvvet teşkilatlarının etkinliği ile merkezi devlet otoritesinin gücü arasındaki anlamlı ilişki yapısal güç kuramının test edilmesini sağlayacaktır. Bu ilişkinin nasıl ve hangi koşullarda gerçekleştiği sorularına cevap verilmesi ise; Kurumlar ve Sosyal Ağlar kuramlarını test edecektir. Teorik çerçevenin test edilmesi işlemi için nitel araştırma yöntemlerinden faydalanılacaktır. Nitel araştırma desenleri arasından vaka analizi tercih edilecektir. Bu amaçla kesitsel vakalar ve alt vakalar tanımlanacaktır. Döküman tarama incelemesi yoluyla toplanan veriler süreç analizi yöntemiyle tahlil edilecektir.

Anahtar Kelimeler

İktisat Sosyolojisi, İktisadi Düşünce, İktisadi Etik, Fütüvvet Teşkilatları, Ahilik

Abstract

This paper examines *futuwwa* [young manliness/chivalry] organizations in the following four different styles: (1)pre-Islamic futuwwa, (2)Abbasid futuwwa, (3)Sufi futuwwa, and (4)Akhi futuwwa organizations. The study investigates the dominance futuwwa organizations had over the economy with regard to these four different styles and attempts to question whether a relationship existed with the dominance of the central state authority during the periods when these types of futuwwa organizations were dominant. As a result of this investigation, the paper then attempts to test the conceptual framework used herein, which has three main components: the structuralist, institutionalist, and social network models. The presence of a significant relationship between the effectiveness of futuwwa organizations and the dominance of the

1 Onur Dündar (Dr. Öğr. Üyesi), Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi, Finans-Bankaçılık ve Sigortacılık Bölümü, Balıkesir, Türkiye.
E-posta: onurndnr@gmail.com ORCID: 0000-0001- 5792-6945

Atf: Dündar, O. (2022). Fütüvvet teşkilatlarının süreç analizi yoluyla incelenmesi. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, 83, 197-224. <https://doi.org/10.26650/jspc.2022.83.1182656>

central state authority will allow testing of the structuralist model. The paper tests the institutional and social network models by answering the questions of how and under what conditions this relationship had occurred. The article uses qualitative research methods for testing the conceptual framework and prefers the case study design, a qualitative research design. The study identifies cross-sectional cases and sub-cases in this context and resolves the data collected in the document analysis using the process tracing method.

Keywords

Economic Sociology, Economic Thought, Economic Ethics, Futuwwa Organizations, Akhism

Extended Summary

This paper is based on the following basic models of economic sociology that investigate the general determinants of economic behavior: structuralist, institutional, and social network models. These models examine the general nature of economic behavior in a social context. The structuralist model was constructed under the influence of Marxism, with the determinant of economic power being political power according to this model. Economic developments occur by the means of production changing hands. This model basically asserts that a new group that is politically superior to the rival class, stratum, clan, or clique, will become the new owners of the means of production, which is how the formation process of ideal economic behavior occurs as defined by neo-classical economics.

The institutional model is an invention of the Weberian sociological tradition, according to which the nature of rational economic action should not be sought in the mechanisms that automatically make the most rational decision, as claimed by the neo-classical perspective. According to this model, the nature of economic behavior should not be sought in endogenous mechanisms but in social contexts. According to these theorists, rational economic behavior consists of institutionalized spirituality. In this context, institutional sociologists explain the differences in economic mentality through changes in spiritual elements, whereas according to structuralist thought, the differences in economic mentality are determined by changes in material elements.

The third component of this paper's conceptual framework is the social network model, which is an inheritance of the Durkheim-Simmel tradition. According to this model, the determinant of ideal economic behavior is the behavior patterns that the actors' social networks require. As these three components of economic and social action indicate, certain material and spiritual factors determine differences in economic behavior and thus also determine the differences regarding the economic mentality of societies and even civilizations. This paper uses the components of the conceptual framework it has adopted to reveal the transformations that have occurred in futuwwa organizations over time and in this way tests the conceptual framework. A solid methodology shall be adopted to test the theory set forth in this paper.

The article examines futuwwa organizations in the following four different styles: (1) pre-Islamic futuwwa, (2) Abbasid futuwwa, (3) Sufi futuwwa, and

(4) Akhi futuwwa organizations. The article investigates the economic activities of these four different styles of futuwwa organizations in an attempt to question whether a relationship existed with the power of the central state authority in the periods when these different types of futuwwa organizations were dominant and in this way also test the paper's conceptual framework. The presence of a significant relationship between the dominance of futuwwa organizations and the power of the central state authority allows the structuralist model to be tested, while the paper tests the institutional and social network models by answering the questions of how and under what conditions this relationship took place.

In order to test the conceptual framework, the article will use qualitative research methods that involve knowledge production processes for understanding the lifestyles, behaviors, organizational structures and transformations of societies and will discuss the historical process of futuwwa organizations from an interpretive perspective due to the leaps and transformations that occurred within them. The article prefers the case study, a qualitative research design, and will identify cross-sectional cases and sub-cases in this context. The data collected through the document analysis have been interpreted using the process tracing method, with a descriptive analysis being made of the concept of futuwwa based on the process tracing method.

The purpose of this analysis is to provide a better understanding of the ethical meanings of futuwwa, the results of which can be summarized under the following two items:

1) The dominance of futuwwa organizations in the community economy was observed to increase in line with the state's central authority. The observation of this phenomenon tested the structuralist model and strengthened the first component of the conceptual framework used in this paper.

2) Futuwwa organizations were subjected to process tracing in terms of their four different styles in order to test the institutional and social network models as the other two main components of the conceptual framework used in this paper. As a result, futuwwa organizations were revealed to gain legitimacy in social networks by creating their own religious background.

Fütüvvet Teşkilatlarının Süreç Analizi Yoluyla İncelenmesi

Farklı medeniyet ve toplumlardaki hatta aynı toplum içindeki farklı sınıf, tabaka ve zümreler arasındaki iktisadi zihniyet farklılıklarının belirleyicisinin ne olduğu sorusu, neredeyse tüm iktisadi düşünce literatürünün en temel sorunsallarındandır. Genel iktisadi düşünce literatürü içerisinde bu sorunsala cevap arama yolunda daha spesifik sorgulamalara inildiğinde iktisat sosyologlarının söz konusu bu sorunsala göstermiş oldukları ilgi bu konularda yapılacak araştırmalar için daha ayrıntılı cevaplara araştırmacıları sevk etmektedir. İktisat sosyolojisi literatüründe aynı toplum içerisindeki farklı sınıflarda veya farklı ülkeler ve hatta medeniyetler arasındaki zenginlik farklılıklarının açıklanmasında dahi yukarıda sözü geçen sorunsala cevap verebilmek için temelde kurucu iktisat sosyologlarının fikir birliğine vardığı üç saç ayaklı bir teoriden söz edilebilir (Dobbin, 2005, s.29-35).

Bu saç ayaklarından bir tanesi Marksist *Yapısalcı Güç* kuramı ikincisi Weberyen *Kurumlar Sosyolojisi* üçüncüsü ise Simmel-Durkheim adesesine mal edilebilecek *Sosyal Ağlar* kuramıdır. Bunlardan ilki olan yapısalcı güç kuramına göre; iktisadi gücün kaynağı siyasi güçtür. Marksizme göre; tarihin itici gücü tarihsel materyalist diyalektiğin maddi unsurlarıdır. İlkel toplumdaki feodal topluma oradan da kapitalizme giden tarihsel sürecin dinamiği üretim araçlarının el değiştirmesi sureti ile aktif hale gelmektedir (Foster, 2000, s.27-29).

İşte yapısalcı güç kuramı tam bu noktada siyasi bakımdan rakip sınıf, tabaka, klan veya zümreye üstünlük kuran diğer cenahın üretim araçlarının yeni sahipleri olacağını iddia etmektedir (Fox and Alldred, 2018, s.318-320). Yani yapısalcı güç kuramına göre; iktisadi gücün kaynağı siyasi güçtür.

İkinci önemli saç ayağı ise Weberyen kurumlar sosyolojisinin terminoloji geleneği ile tanımlanmıştır. Bu geleneğe göre; rasyonel iktisadi eylemin doğası, neo-klasik bakış açısının fizik yasalarını andıran otomatik en akılcı kararı veren mekanizmalar yerine sosyal bağlam içerisinde aranmalıdır (Weber, 1949, s.21-23). Bu geleneğe bağlı kuramcılar rasyonel iktisadi davranışın dinamiğinin fizik kanunlarından değil içlerinde tinsel özler bulunan birtakım kurumsallaşmış anlamlı komutlardan meydana geldiğine inanmaktadırlar (Swedberg, 1998, s.12-15). Onlara göre; tarihsel süreç içerisinde üretim araçlarının el değiştirmesi maddi unsurlarda değil manevi unsurlarda aranmalıdır. İlkel köleci toplumlardan feodal toplumlara oradan da kapitalizme geçiş, yeni üretim araçları sahiplerinin

hâkim üretim biçimine tinsel meşruiyet kazandırmalarındaki başarılarında aranmalıdır (Scott, 1995, s.30-35). Tinsel özler içerisinde en işlevsel meşrulaştırma aracı olarak da dini düşünceyi ele almışlardır. Bu cihetle Batı Avrupa'da Endüstri kapitalizmin oluşumunda bir takım dinsel arka planlar bulunduğunu iddia etmektedirler. Endüstri kapitalizminin gerçekleşmediği toplumlarda ise; bu meşruiyetin tesis edilemediğine inanılmaktadır (Weber, 1963, s.108-121). Yani rasyonel iktisadi davranışın gerçekleşebilmesi için önce bireyin bu davranışının kendisine öte dünyada da fayda getireceğine ilişkin bir bilişselliğe erişmesi gerekir. İşte bu bilişselliği tesis edecek en önemli kurum ise dindir (Weber, 2001, s.75-81).

Son olarak üçüncü saç ayağı ise sosyal ağlar kuramıdır. Sosyal ağlar kuramı neoklasik bakış açısının otomatik karar alma süreçlerini yanlışlayan bir örnekle iddiasını ortaya koymaktadır. Mal arzının az olduğu koşullar altında satıcıların fiyat kanunu gereği fiyatları arttıracığı yönündeki otomatikleşmiş neoklasik beklenti sosyal bağlam içerisinde düşünüldüğünde her zaman geçerli olmayacaktır. Manevi özlerle birbirlerine bağlanmış sosyal çevrelerin kıtlık zamanı geçince fiyatı arttıran satıcıyı saf dışı bırakabilecekleri varsayımı kıtlık zamanında fiyatların artmasını önleyecektir (Granovetter, 1985, s.485-488). İntihar gibi bir olguyu bile Durkheim aynı ismi taşıyan meşhur eserinde bireyin kendini toplumun bir parçası olarak görmemesinden kaynaklandığını iddia etmektedir. Genel kaniya göre artık bireyin kendi isteğiyle toplumun bir parçası olmak istememesinin bir sonucu olarak düşünülebilecek intihar olgusunun tam tersi bir saikten kaynakladığını iddia etmektedir. Durkheim'a (2015) göre; insanın en temel içgüdülerinden bir tanesi sosyal (socius) olmaktır. Dolayısıyla yukarıdaki bağlamlarda üçüncü temel saç ayağı olarak kabul edilen sosyal ağlar kuramına göre; ideal iktisadi davranışın belirleyicisi, aktörlerin sosyal ağlarının gerektirdiği davranış kalıplarıdır. Bu üç iktisadi ve sosyal eylem kuramının işaret ettiği üzere iktisadi davranış farklılıklarının ve buna bağlı olarak da toplumlar ve hatta medeniyetler arasındaki iktisadi zihniyet farklılıklarının belirleyicisi bir takım maddi ve manevi unsurlardır.

Bu çalışmada kullanılacak teorik çerçevenin inşa sürecinde son gelinen noktada ideal iktisadi eylemin dinamikleri ortaya konulmuştur. Fakat ideal davranışın olası failleri ortaya konmamıştır. Bunun ortaya konması teorik çerçevenin inşa sürecinde son derece önemlidir (Kalberg, 2017, s. 34). Çünkü faillilerin hangi sınıf, tabaka ve zümreden geldikleri bir toplumda devlet

ekonomisi ve toplum ekonomisi çıkarlarından hangisinin baskın olduğunu da gözler önüne serecektir. Bu çıkar gruplarından toplum ekonomisi aktörlerinin baskın gelmesi ise; endüstri kapitalizminin anahtar kavramlarından birinin tesis edildiğinin önemli göstergelerinden biri olacaktır. Öte yandan devlet ekonomisi aktörlerinin baskın geldiği bir tablo söz konusu olduğunda ise; endüstri kapitalizminin oluşmasında engelleyici bir tablonun oluştuğu yönünde bir intiba uyanacaktır¹. Bu doğrultuda tarih boyunca merkezi otoritenin hep zayıfladığı dönemlerde toplum ekonomisi üzerindeki gücünü arttıran Fütüvvet Teşkilatlarına teorik çerçevenin doğruluğunun tartışılmasında önemli bir rol verilmiş olunacaktır. Aynı zamanda bu yapıldığı vakit çalışmanın teorik çerçevesi de doğrulanmış veya yanlışlanmış olacaktır.

Özetle Fütüvvet ahlakının süreç analiziyle tahlil edileceği bu makalenin teorik çerçevesi, söz konusu bu üçlü saç ayağından oluşacaktır. Tarihsel süreçler içerisinde dört ana merhalede geçireceği dönüşümlerin şematize edileceği fütüvvet ahlakı toplum ekonomisinin önemli bir kurumsal olarak dikkat çekmektedir.

Ortaya koyulan tüm bu bağlamlar ışığında ilk olarak Fütüvvet Teşkilatlarının merkezi devlet otoritesinin zayıfladığı ve doğal olarak da merkezkaç bir unsur olarak birtakım sınıflaşma refleksi göstererek siyasi gücünü arttırdığı dönemlerde toplum ekonomisindeki gücünün artışı arasında bir paralelliğin olup olmadığı analiz edilerek yapısalcı güç kuramıyla bir uyumluluğun mevcut olup olmadığı sorgulanacaktır. İkinci girişim ise; toplum ekonomisine yön veren kurumların birtakım tinsel özler taşıması gerektiğine inanan kurumlar sosyolojisinin ana önermesiyle Fütüvvet Teşkilatlarının benimsediği iktisadi etiğin ne derece ilgili olduğu ortaya koyulacaktır. Bu çalışmada ortaya konulacak üçüncü teorik tutarlılık arama girişimi ise; Simmel-Durkheim adesesi ile ilgili olacaktır. Fütüvvet Teşkilatı üyelerinin sosyal ağlar kuramına göre; tinsel özlere bağlı ortak bir etikle toplum ekonomisine yön vermedeki başarısı tartışılacaktır.

Bu çalışmada sunulan teorik çerçevenin niteliği literatürde sınıflandırılan iki kategoriye uymaktadır. Bu çalışmanın teorik çerçevesi ilk olarak *Yorumsamacı*

1 Modern algılarımızın devlet ekonomisi ile toplum ekonomisini ayırt etmeyen alışkanlığının tersine ortaçağ ekonomi politığına göre yapılacak analizlerin doğru sonuçlar verebilmesi adına literatürde orta çağda devlet ekonomisi ve toplum ekonomisinin farklı anlamlara geldiğine ilişkin önemli bir literatüre dikkat çeken çalışmalar için baknz.:Berkes (2013).

*Teori*² türleri arasında yer almaktadır. Yorumsamacı teorinin seçilmiş olmasının amacı ise; çalışmanın metodolojik kısmında soyut düzenlilikleri kodlamak yerine verilerin analizinde betimleyici bir yol izlenmek istenmesidir. Ayrıca bilimsel çalışmalarda sunulan teorik çerçevenin metodolojik araçlarla uyumlu olmasının altını çizen Geertz'e göre; vaka-içi genellemelerin yapılacağı çalışmalarda yorumsayıcı teorilerin tercih edilmesi gerekmektedir.

Bu çalışmada da bir sonraki metodoloji bölümünde de ayrıntılandırılacağı gibi Geertz'in işaret ettiği üzere vakalar arası genellemeler yapmak yerine Fütüvvet Teşkilatları üzerinden vaka-içi bir süreç analizi yapılacağı için yorumsayıcı bir teorinin doğruluğunun tartışılması amaçlanmaktadır (Geertz, 1993, s.26). Ayrıca bu çalışmanın teorik çerçevesi Normatif Teori kategorisine de uyumluluk göstermektedir. Normatif Teoriler tarihsel süreç içerisindeki dönüşümlerin arkasında yatan ahlaki normların belli kurumların arka planında nasıl bir meşrulaştırma işlevi gördüğünü inceleyen teorilerdir (Brown, 1992, s.3). Bu çalışmada toplum ekonomisinin önemli kurumlarından biri olan Fütüvvet Teşkilatlarının arka planındaki etik değerlerin nasıl bir meşrulaştırma işlevi gördüğü tartışılacağından ortaya koyulan teorik çerçevenin normatif bir niteliğe sahip olması gerekmektedir.

Metodoloji

Bu çalışmada Fütüvvet Teşkilatlarında tarihsel süreç içerisinde gerçekleşen sıçrama ve dönüşümler yorumsamacı bir bakış açısıyla ele alınacağı için toplumların hayat tarzlarını, davranışlarını, örgütsel yapılarını ve dönüşümlerini anlamaya yönelik bilgi üretme süreçlerinden biri olan nitel araştırma yöntemlerinden faydalanılacaktır. Faydalanılacak nitel araştırma yöntemlerinin tasarımıyla ilgili hangi araştırma deseni, veri toplama tekniği ve son olarak hangi veri analiz yöntemlerinden faydalanılacağı sorularına cevap verilmesi gerekmektedir.

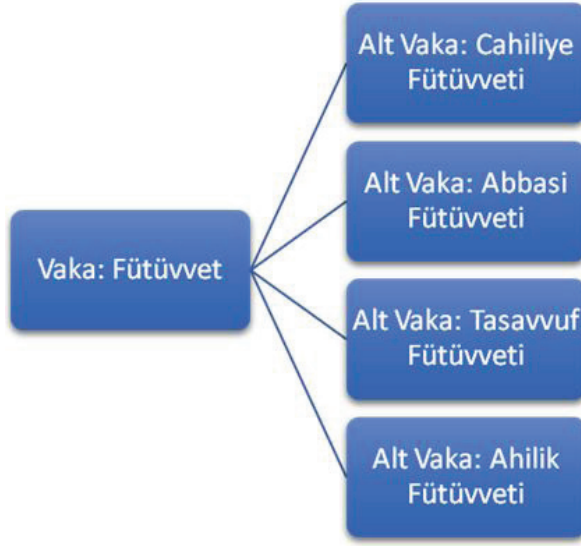
Araştırma Deseni (*Research Design*)

Bu çalışmada kullanılacak nitel araştırma deseni vaka analizi (*case study*)-örnek olay olacaktır. Bir kurum, sistem veya örgüt olarak Fütüvvet Teşkilatlarının

2 Bilimsel çalışmalarda kullanılan başlıca teori türleri sınıflandırmaları üçe ayrılmaktadır. Yukarıda özellikleri açıklanan yorumlayıcı Teori ve Normatif Teori Türünün dışında bir diğer teori türü *Nedensel Teori*'dir. Nedensel teorilerin ana amacı olayların neden gerçekleştiğini açıklamak ve yeni bir kuram oluşturmaktır (Vazquez, 1995, s.230). Tanımdan da anlaşılacağı üzere bu çalışmada yeni bir kuram oluşturma gayesi bulunmadığı için nedensel bir teorik çerçeve inşa edilmemiştir.

dört ayrı zamansal merhalede betimsel ve süreçsel analizinin yapılması istendiğinden vaka analizi bu araştırmanın tercih edebileceği en iyi nitel araştırma desenlerinden biri olarak öne çıkmaktadır.³

Desenin ayrıntılarıyla ilgili; Fütüvvet Ahlakı'nın kendisi araştırmanın kesitsel vakasıdır. Fütüvvetin bir etik olarak dört ayrı zamansal merhaledeki teşkilatlanma çeşitleri ise; boylamsal alt vakaları temsil etmektedir. Aşağıda Tablo 1 'de araştırma deseni hiyerarşik bir tabloda gösterilmektedir.

Tablo 1. Araştırmanın Deseni

Bu çalışmada vaka analizi deseninin tercih edilme sebeplerinden bir tanesi de vaka analizlerinin teori test eden nitelikleridir⁴. Teori doğrulayan vaka türlerinde net bir şekilde tanımlanmış bir teori ya da hipotezden yola çıkılmakta ve anılan teorinin varsayımları yeni vakada test edilmektedir. Yeni vaka analizinde hipotez/lerin doğrulanması teoriyi güçlendirirken bazı hipotezlerin çürütülmesi ise teorinin güncellenmesini ya da teorinin geliştirilmesini

3 Yin'e göre; vaka analizi deseni belirli bir olgu, durum, ortam, sistem veya örgütün ayrıntılı olarak betimlenmesi amacıyla araştırmacıların en çok başvurduğu araştırma desenlerinden bir tanesidir (Yin, 2002).

4 Teori test eden vaka analizleri dışında genel olarak betimleyici vaka analizleri ve keşfedici vaka analizleri olmak üzere ayrı birer sınıflandırma daha yapılabilir. Betimsel vaka analizlerinde araştırmacı herhangi bir teoriden yola çıkarak onu doğrulama amacı gütmemektedir. Keşifsel ve teori inşa eden vaka türlerinde ise amaç bir olay ya da vaka üzerinden teori inşa etmektir. Vaka analizlerinin nitel çalışmalardaki kullanımına yönelik ayrıntılı bilgi için baknz.: (Kürüm, 2021), (Gökçe, 2022).

sağlamaktadır (Kürüm, 2021, s.154-155). Bu çalışmanın üç temel saç ayaklı teorik çerçevesi vaka analizi yoluyla test edilmeye çalışılacaktır. Dobin’in İktisat sosyolojisi bağlamında şematize ettiği *Yapısalcı Güç kuramı*, *Kurumlar ve Sosyal Ağlar* şeklindeki üç saç ayaklı teorik çerçeve vaka analizi yoluyla test edilecektir.

Analiz

Süreç analizi (*process tracing*) bu çalışmada, ilgilenilen sonuca neden olduğu sanılan bir değişkenin gerçekleşen sonuca nasıl ve hangi koşullarda etki ettiğini anlamak için; “merkezi devlet otoritesinin zayıfladığı dönemlerde, Fütüvvet Teşkilatlarının toplum ekonomisindeki etkinliği artar” şeklindeki bir önermenin⁵ hikayesinin (*causal story*) izlenmesini ve bunun raporlanmasını sağlayacaktır (Rohlfing, 2012).

Bu çalışmada vaka-içi süreç analizi yapılacaktır. Bilimsel araştırmalarda neden-sonuç ilişkileri kurma, genellikle nicel araştırmaların temel veri analizlerinden bir tanesi olarak dikkat çekmektedir. Fakat neden-sonuç ilişkilerini sadece nicel veri analizlerinin bir yöntemi olarak kabul etmek bazı handikaplara yol açabilir. Bu handikapları ortadan kaldırmak için nitel araştırma yöntemlerinin veri toplama analizlerinden bir tanesi olan süreç analizi önemli bir işleve sahiptir (Ragin, 1987). Özellikle bu çalışmada da benimsenen vaka desenli nitel araştırmalarda süreç analizleri neden-sonuç ilişkilerinin muhtevasını gözler önüne sermektedir. Örnek olaylara nicel araştırma yöntemlerinin salt neden-sonuç ilişkileri kurma refleksi her zaman güvenilir sonuçlar vermeyebilir (Merriam, 2018).

Bu noktada süreç analizlerinin örnek olaylara itibari (göreceli) yaklaşan tutumu, kurulan neden-sonuç ilişkilerinin geçerliliğini bir anlamda test etme işlevine sahip olabilecektir. Örneğin salt nicel bir neden-sonuç analizi petrol ihraç eden ülkelerin çoğunluğunun müslüman ülkeler olduğu bilgisinden hareketle müslümanlıkla petrol zenginliği arasında pozitif bir korelasyon olduğunu ortaya koyabilir. Fakat çok basit bir süreç analizi bile bu korelasyonun kurulamayacağı hususunda araştırmacıya net bir cevap verebilecektir (George and Bennet, 2005, s.200-207). Süreç analizleri; “A değişkeni B değişkenine

5 Elbetteki bu önermede ortaya koyulan merkezi otoritenin güçlenmesi hususunun yalnızca ekonomik sonuçlar yarattığı kast edilmemektedir. Devlet otoritesinin güçlenmesinin birçok siyasi sonuçlara da yol açtığı muhakkaktır. Çalışmanın amaç ve kapsamı dahilinde merkezi otoritenin güçlenmesinin toplum ekonomisindeki etkilerine yoğunlaşılmıştır.

neden olur önermesine; A değişkeni B değişkenine neden, nasıl ve hangi koşullarda sebep olur şeklinde sorular sorarak yukarıda ortaya konulan handikaplı neden-sonuç ilişkilerinden bilimsel araştırmaları koruyacaktır.

Bu çalışma özelinde de merkezi otoritenin zayıfladığı dönemlerde Fütüvvet Teşkilatlarının toplum ekonomisindeki etkinlik artışı metodolojik olarak süreç analiziyle ortaya konulduğunda çalışmanın teorik çerçevesinin önemli saç ayaklarından ilki olan yapısal güç⁶ kuramı sınırlı olacaktır. Süreç analizinin bu çalışmadaki işlevi yapısal güç kuramını sınamakla sınırlı olmamalıdır çünkü bu sınamaya nicel araştırma yöntemlerinin salt neden sonuç ilişkileri ile de yapılabilir. Merkezi otoritenin zayıfladığı dönemleri daha kesin bir şekilde tespit etmek için daha net sayısal göstergeler kullanılabilir. Hatta Fütüvvet Teşkilatlarının sayısal etkinlikleri yine bazı nicel araştırma yöntemlerinin enstrümanlarıyla daha kesin bir şekilde ortaya konulabilir. İşte tam bu noktada; “neden sonuç ilişkisi nicel araştırma yöntemleri kullanılarak neden ortaya konulmadı?” sorusuna cevap vermek gerekmektedir. Nicel yöntemler kullanılarak merkezi devlet otoritesinin zayıfladığı dönemlerde Fütüvvet Teşkilatlarının toplum ekonomisindeki etkinliğinin arttığı (ya da vice versa) nicel yöntemlerle daha iyi ortaya koyulabilecektir fakat devlet otoritesinin azalması neden ve nasıl bu teşkilatların güçlenmesine sebep olmuştur sorusuna cevap alınamayacaktır. Ayrıca sorun sadece yapısal güç kuramının sınanmasıyla da sınırlı değildir. Çalışmada ortaya koyulan teorik çerçevenin diğer iki saç ayağının da metodolojik olarak doğrulanması gerekmektedir. Yukarıda ortaya konulan neden sonuç ilişkisi nicel olarak ortaya konulsa bile Weberyen terminolojinin farkındalığıyla yüklenmiş kurumlar sosyolojisinin işaret ettiği din kurumsalının Fütüvvet Teşkilatlarının toplum ekonomisinde sağladığı etkinlikteki meşrulaştırıcı işlevi anlaşılamayacaktır. Ayrıca bu çalışma için büyük önem arz eden Durkheim-Simmel adesesinin mirası olan sosyal ağlar kuramının da nicel enstrümanlarla sınanma imkânı pek mümkün gözükmemektedir. Metodoloji başlığının ilk satırlarında da belirtildiği gibi salt nicel neden-sonuç analizleri, ilişkilere neden, nasıl ve hangi koşullarda gibi soruları göz ardı edebilmekte olduğundan bu çalışmada süreç analizinin kullanılması teorik ve metodolojik tutarlılığının tesis edilmesinde çok önemli bir role sahiptir. Dolayısıyla tarihsel süreç içerisinde dört ayrı merhalede ele alınacak olan Fütüvvet Teşkilatlarıyla ilgili doküman tarama incelemesi yoluyla

6 Çalışmanın teorik çerçevesinin anlatıldığı bölümlerden de hatırlanacağı üzere yapısal güç kuramına göre iktisadi gücün kaynağı siyasi güçtür.

süreç analizi yapılacaktır. Doküman tarama incelemesinde istifade edilecek birincil ve ikincil kaynakların niteliği ile ilgili başlıca üç temel bir yoğunlaşmadan söz edilebilir. Bunlar;

1) *Fütüvvet kavramının ihtiva ettiği anlamlara temas eden eserler.*

2) *Tarihsel süreç içerisinde Fütüvvet Teşkilatlarının kurumsallaşma sürecini anlatan eserler.*

3) *Fütüvvet Teşkilatlarının toplum ekonomisinde etkinliğinin arttığı dönemlerin siyasi ortamına ışık tutan eserler.*

Tam bu noktada kullanılacak veri analiz yönteminin süreç analiz ile sınırlı olmayacağını da belirtmek gerekmektedir. Yukarıdaki nitelikleri haiz iki ve üçüncü olarak sınıflandırılmış kaynaklardan doküman tarama incelemesi yoluyla edinilen bilgiler süreç analizine tabi tutulmadan önce ilk sınıflandırmadaki kaynaklar ışığında Fütüvvet kavramının betimsel bir analizi yapılacaktır. Bu girişim fütüvvetin bir etik olarak hangi anlamları bünyesinde barındırdığının anlaşılması için zaruridir.

Fütüvvet Kavramının Betimsel Analizi

Fütüvvet Arapça feta yani gençlik, yiğitlik ve cömertlik kelimesinden türemiş bir kavramdır. Feta ya da onunla aynı manada kullanılan fityan kendi anlamlarının ihtiva ettiği bir ülkü etrafında ve tasavvufi denilebilecek bir örgütlenme biçiminde bir araya gelmiş kişilerin her birine verilen sıfatlardır (MİA, 1978). İslam'ın birincil kaynağı olan Kur'an'da feta tabiri yiğitlik ve gençlik anlamlarının dışında köle manasında da kullanılmıştır. Fakat bu kelimenin İslam Peygamberinden önce köle manası ile kullanıldığı tartışmalıdır.⁷ Peygamberden önce Arapçada köle manasında kullanılan kelime "abd" dır. "Abd" kelimesi ise; mutluluk kelimesinin zıt anlamlısı olarak kullanılmıştır (Bakır, 2004, s.80). İslam Peygamberinin "benim abd'im deme benim feta'm de" şeklinde sahih bir hadis-i şerifi de rivayet edilmiştir (MİA, 1978). Bu tasavvuf ehlinin şeyhlerine de Arapçada "abu-l fityan ve "seyyid-al-futuva" Farsçada ise; "fütüvvet-dar, cüvan-merd" denmiştir. Bu yiğitlik ve cömertlik idealleriyle bir araya gelmiş topluluğun istikameti ise; Arapçada "al-futuva",

7 Neşet Çağatay' ın aktardıklarından anlaşılana göre; İslamiyetten önce de feta olumlu hasletler için kullanılan bir kavramdır. Örneğin; Hatim et-Tâi (ö.578) yakınlarının tepkisini çekecek derecede fazlasıyla cömertliğe sahip kişiliğiyle feta sıfatıyla nitelendirilmiştir (Çağatay, 1990).

Farsçada ise; “fütüvvet” şeklinde adlandırılmıştır (Cevheri, 1984). Fütüvvet ehlinin şeyhleri ise “ahı” şeklinde adlandırılmıştır. ⁸ Eli açık ve cömert manalarına gelen “ahı” kelimesinin Türkçe “Akı” kelimesinden geldiği de kuvvetle muhtemeldir⁹ (Çağatay, 1990, s.7-9). Kazıcı’ya (1980) göre; kelimenin yazılışındaki “k” harfinden “h” harfine dönüşümün Türkçedeki “k” harfinin “h” gibi okunmasından kaynaklandığı kabul edilmektedir. Fütüvvet şeyhlerinin “akı” sıfatıyla nitelendirildiğine ilişkin kuvvetli referanslardan biri de İbni Batuta’nın *Seyehatnamesi*’nde kaleme aldığı Anadolu ile ilgili notlarıdır. İbn-i Batuta’nın izlenimlerine göre; Anadolu’daki birtakım cemaatler akı adı verilen bir şeyhin etrafında ve bir tekkede birtakım zahidane yaşam idealleri uğrunda toplu bir yaşam formu temelinde kendi nefsi terbiyeleri ve minimum düzeyde temel ihtiyaçlarını karşılamak için emek faaliyetlerinde bulunmaktadırlar. Bu ehli fütüvvet fetaları akşam yemeklerini birlikte yedikten sonra gecenin çoğunu bir takım muhtelif sema içerikli ritüellerle geçirirlerdi (Tanci, 2016, s.79-81). İbn-i Batuta ayrıca bu teşkilatlara mensup kişilerin belli özel semboller taşıyan kıyafetler giydiklerini de nakletmiştir.¹⁰ Franz Taeschner’a (1953) göre de; Fütüvvet Teşkilatları; içtimai hayatın temel kültür pratiklerinin tatbik edildiği ve erkeklerin cem olma ve kendi teferrüd alemlerini toplulaştırma güdülerinden doğmuş teşekküllerdir. Tam bu noktada şunun da altını önemle çizmek gerekmektedir ki; bu teşkilatların üyeleri farklı sosyal ve etnik tabakalardan gelmiş, her türlü neseb, meslek ve kavimden azade dostluk ve sadakat bağlarıyla eklemlenmiş kişilerden oluşmuştur (Kayaoğlu, 1985, s.164).

Fütüvvet, İslam tarihinde esas itibariyle tasavvufla iç içe geçmiş bir kavram olmakla birlikte, içtimai alanda toplum ekonomisinin örgütlenme biçiminin temel felsefesine ilham verme misyonunu da kendine şiar edinmiştir (Akdağ, 2014). Ayrıca sanat ve zanaat fiillerini aynı kökte birleştirmiş İslam mistizminde de fütüvvet sanat erbabının teşkilatlanmasında etkili olmuş bir felsefedir (Ülgener, 2006).

8 XI. yüzyılın tanınmış mutasavvıflarından Şeyh Ferec-i Zincani (ö.1065) ile Alâü’-d-Devle halifesi Aliyy-i Mısri (1336) nin “ahı” lakabıyla anıldıkları bilinmektedir (Kara, 2005).

9 Öte yandan “akı” Arapçada kardeşim manasında kullanılan bir kelimenin de eş anlamlısıdır (Cevheri, 1984).

10 Fütüvvet ehli nezdinde; şalvar giydirme ve şedd kuşanma, şeddin bizzat en büyük melek olarak kabul edilen Cebrail vasıtasıyla sırasıyla peygamberler Adem, Nuh, İbrahim ve son olarak İslam Peygamberine getirilip kuşatıldığına inanıldığı için kutsal bir sembol olduğuna inanılmaktadır (Cirlot, 1971).

Süreç Analizi (Process Tracing)

Tarihsel süreç içerisinde fütüvvet kavramı başlıca dört dönemselleştirilmiştir. Bu dönemselliklerin ortaya konulması zaman içerisinde fütüvvetle yüklenen anlamları ve fütüvvetin içtimai alanda yüklediği misyonları da gözler önüne serecektir. İlk olarak fütüvvet Câhiliye devri fetâsıyla ilintili bir şekilde İslâm Medeniyetinin ilk yüzyılında ortaya çıkmaya başlayan sosyal bir kavram olarak ortaya konulmalıdır. İkincisi; Emevi merkezileşmesine bir tepki olarak ortaya çıkan Abbasi iktidarının içtimai hayata bir nebze otonomi tanıma adına verdiği rahat nefes verdirme refleksinin bir uzantısı şeklinde kurumsallaşmış bir fütüvvet kavramı olmalıdır. Ele alınması gereken bir başka dönem de; artık kurumsallaşmış fütüvvetin IX. Yüzyıldan itibaren bireyin teferrüd aleminin sınırlarını aşarak tekkede kendine yeni bir muhit yaratmasını konu alan tasavvufi fütüvvet olmalıdır. Son olarak da; merkezi devletin zayıfladığı dönemlerde ortaya çıkarak toplum ekonomisinde alternatif içtimai bir kurum olma misyonuyla esnaf tabakasıyla bütünleşmiş sūfi bir kurum hüviyetindeki Ahîlik fütüvvetinden bahsedilmelidir.

Daha önce de bahsedildiği gibi fütüvvet kavramının izlerine cahiliye devrinde rastlanmaktadır. Fütüvvetin İslamiyet'ten önceki izleri Arap kavimiyetçiliğinin toplumsal hayatta huzur ve güveni sağlamaya yönelik inşa etmiş olduğu hilf müessesesinin irdelenmesiyle kendini belli edecektir (Özkuyumcu, 1998). Arap kavimleri İslamiyet'ten önce bir caydırıcılık unsuru olarak birbirleriyle saldırmazlık paktları kurmak için bir çeşit akit anlamına gelen bu hilfleri imzaladıkları gibi zulme uğrayan ve mağdur edilen kişileri korumak amacıyla bu müesseseyi aktif bir şekilde kullanmışlardır (Hamidullah, 1980). Bu akitlerin herkesçe kabul edilebilirliği ve güvenilirliğini tesis etmek için de toplumun kanaat önderleri olarak kabul edilebilecek kişilerden oluşan bir hakem kurulunun var olduğu bilinmektedir. Bu kişiler kendi kabilelerinde ileri gelen kişiler oldukları gibi aynı zamanda diğer kavimlerinde onlara itibar edebilecekleri dürüstlük, yiğitlik ve cömertlik gibi erdemlere sahip feta sıfatıyla nitelendirilen kişilerdir (Kister, 1990, s.177-179). Bu gelişmeler ışığında hilf müessesesinin her ne kadar fütüvvetin temellerinin atılmasında pozitif katkıları olduğu sonucuna varılabilir de bu yönde toplumda mevcut bir kurumsallaşmayı tesis ettiğine dair herhangi bir literatür bulunmamaktadır (Ocak, 2016, s.54-57).

Şema 1. Cahiliye fütüvvetinin süreç analizi şeması

Yukarıda ikinci dönemle sınıflandırılan fütüvvetin kurumsallaşma aşaması, Abbasi Halifesi Nâsır li-Dinillâh (ö.1225) dönemine rastlamaktadır. Halife 46 yıllık uzun hilafeti süresince birçok siyasi ve içtimai reformu başarıyla devreye sokmuş ve Abbasi Devleti'nde kendisinden önce artık neredeyse sembolik hale gelmiş merkezi otoriteyi güçlendirmiştir (Barthold, 2012, s.115-118). İçtimai alandaki başarısı henüz sufileşmemiş ve merkezi iktidarın zayıf olduğu dönemlerden kalma bir alışkanlıkla merkez-kaç unsurlar haline gelmiş Fütüvvet Teşkilatlarını devletle uyumlu hale getirmesi olmuştur (Bayram, 2018, s.35-37). Esnaf örgütleriyle kurduğu sıkı bağlarla toplum ekonomisinin de çok önemli bir aktörü olan ve marjinal denebilecek Fütüvvet Teşkilatlarına deyim yerindeyse savaş açmıştır. Halife Dinillâh, 1207 yılında kendisini bütün Fütüvvet Teşkilatlarının başı ilan etmiş ve kendisine tabi olmayan bütün fütüvvet gruplarını

lağv etmiştir. Yeni feta nizamnamelerini¹¹ de uygulamaya sokarak Fütüvvet Teşkilatlarını kurumsallaştırmıştır (Gölpınarlı, 2011, s.111-113).

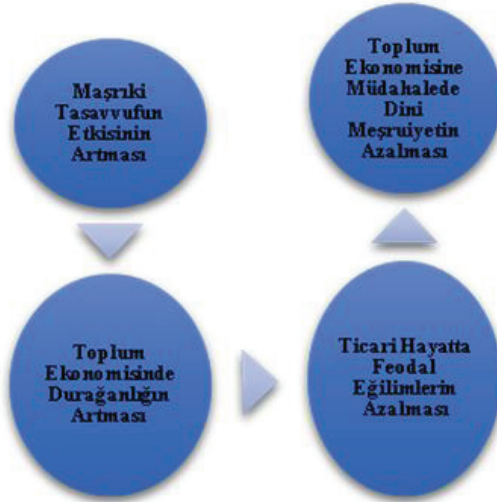
Şema 2. Abbasi Fütüvvetinin Süreç Analizi Şeması

Üçüncü dönemde ise; son kertede bahsi geçen bu kurumsallaşmanın tasavvufi bir nitelik kazanmasına şahit olunmuştur. Fütüvvet Teşkilatları içerisinde temel olarak mağribi ve maşriki ekol olarak sınıflandırılabilir tasavvuf düşüncesi içinde kendi meşrebine uygun bir saf tutma çabaları da başlamıştır (Ülken, 2016, s.87). XIII. yy'ın sonlarından itibaren Türk-İslam Devletleri'nin de tarih sahnesinde güçlenmeye başlamasıyla birlikte merkezi otoriteyle barışık ve daha durağan bir toplum hayatını salık veren maşriki ekole görece mesafeli duran Fütüvvet Teşkilatları içtimai hayatta daha aksiyoner bir bünyeyi teşvik eden

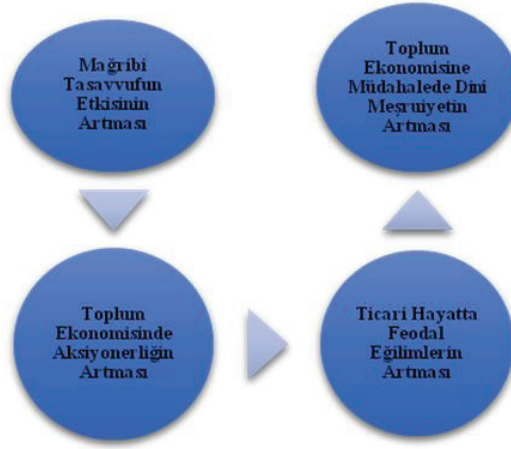
11 Dinillah'ın isteği üzerine Şehabeddin Sühreverdî (ö.1234) *Risâletü'l-Fütüvve* (XII.yy) isimli eserini yazarak bu türün ilk örneğini vermiştir (Ocak, 1996). Elbette ki *Risâletü'l-Fütüvve* fütüvvet üzerine yazılmış ilk eser değildir. Sühreverdî'nin eserinin buradaki önemi fütüvvetin kurumsallaşmasında sembol bir eser haline gelmiş olmasıdır. Konusu açılmışken hatırlatmakta fayda görülmektedir ki; fütüvvet alanında yazılmış ilk eser Muhammed b. Hüseyin es-Sülemî tarafından kaleme alınan *Kitâbü'l-Fütüvve* 'dir (Sülemi, 1977).

mağribi ekolle daha yakın ilişkiler kurmuştur (Massignon, 1997, s.145-148).

Tasavvufi Fütüvvet olarak kavramsallaştırılan bu dönemde süreç analizine teorik çerçevenin Kurumlar ve Sosyal ağlar kuramlarının farkındalığı eklemlendirilerek klasik neden-sonuç ilişkisi içinde Fütüvvet Teşkilatlarının nasıl ve hangi koşullarda toplum ekonomisine yön verdikleri soruları aydınlatılmıştır. Bu dönem için yapılacak süreç analizinde; merkezi devlet otoritesinin şiddeti, merkezden uzak yerlerde güvenliği tesis etme ve merkezi otoritenin siyasi gücünü paylaşma derecesi gibi faktörler sabit kabul edilerek tasavvuf kurumsalı adı altındaki dini güdülenmenin Fütüvvet Teşkilatlarına nasıl bir meşruiyet kazandırdığı sorusuna cevap alınacaktır.

Şema 3. Tasavvuf fütüvvetinin negatif çıktılı süreç analizi

Şema 4. Tasavvuf fütüvvetinin pozitif çıktılı süreç analizi

Dördüncü dönemde ise; Fütüvvet Teşkilatlarının mağribi ekolle kurduğu yakın ilişkiler bir nevi ete kemiğe bürünerek “Ahilik” adı altında yeni bir kurumsal görünüş kazanmıştır. XIII. yy’ın sonlarına tekabül eden ve Ahi Evran (ö.1261) tarafından esnaf ve sanatkarların tek bir bünyede toplanmasıyla inşa edilen bu kurumsallık 1243 Köseadağ hezimetini karşısında büyük bir işlerlik kazanmıştır (Cahen, 2001, s.117-118).

Merkezi otorite boşluğunda şehirlere ve kasabalara vali atamak suretiyle bir anlamda site devletler halinde örgütlenen bu teşkilatlar Anadolu’yu Moğol İstilasından korumaya çalışmışlardır (Ekinci, 1989, s.55). Şema-5’de Fütüvvet Teşkilatlarının XIII. yy’daki kurumsal etkinliği süreç analizi ile şemalandırılmıştır.

Ahilik her biri kendi içinde üç kademeden oluşan dört temel aşamaya göre teşkilatlanmıştır. İlk aşama olan Şeriat aşamasında çok temel düzeyde mesleğe ait bilgiler verilmekle birlikte müride İslam dininin temel şartlarının yerine getirilmesi noktasında sağlam bir bilişsellik kazandırılmaya çalışılmaktadır. Bu aşama çeşitli mesleklere ait ehliyetlere talip olan kişilere uygulanan ve bir çeşit liyakat testi niteliği taşıyan bir aşamadır. Bu aşama içindeki gerekli kademeler başarıyla aşıldıktan sonra bir sonraki aşama olan tarikat aşamasına geçilmektedir. Burada mürid direkt olarak mesleki hayatın tüm inceliklerine maruz bırakılır. Meslek hayatının tüm incelikleri teşkilatın anayasası

niteliğindeki *fütüvvetnameler* çerçevesinde öğretilmektedir. Çıraklık, kalfalık ve ustalık mertebelerini yaklaşık olarak üçer yılda geçen üyeler ise; marifet aşamasına girmeye hak kazanırlar. Şeyhlik mertebesi olarak da ifade edilen bu aşamada iktisadi tüm eylemlerin kişinin ruhiyatıyla eklemlenmesi arzu edilerek kişinin kas hareketi haline getirdiği bir zanaatın ortaya çıkması hedeflenmektedir (Gölpınarlı, 2011, s.74-77). Mesleğin zanaate dönüşüm süreci tamamlandıktan sonra ise; hakikat aşamasına girilmeye başlanır. Mistizmin doruklarına çıkan teşkilat üyesi artık emeğinin ürününe Tanrı'nın tecellisini görerek hakikate ulaşmayı hedefleyecektir. Endüstri kapitalizminin ortaya çıkışında en önemli amillerden birinin burada baştan ölü doğacağına dair önemli bir literatürün varlığından bahsetmek yerinde olacaktır.

Şema 5. Ahilik fütüvvetinin pozitif çıktılı süreç analiz şeması

Özellikle İstanbul'un fethinden sonra giderek artan merkezileşmes ahiliğin durağanlaşmasına sebep olmuştur. Bu dönemden itibaren emeğinin ürününe kendinden bağımsız bir meta şeklinde göremeyen/görmek istemeyen bir zihniyete sahip işgücünün üretim araçlarından yoksunlaşarak piyasada alınıp

satılabilen bir metaya dönüşüm süreci pek sancılı olacaktır¹². Özellikle Batı Avrupa'daki dinamik süreçler dikkate alınarak işgücünün üretim araçlarından tümünden yoksunlaşarak piyasada alınıp satılan bir metaya dönüşmesinin, feodalizmden kapitalizme geçişte çok önemli bir tarihsel durak olduğunu anlatan önemli eserlerden biri için baknz.: (Dobb and Sweezy, 2006).

Ayrıca ürün üretiminde kişinin zanaatini kendi ruhiyatına eklemelendirme refleksi kapitalizmin anahtar kavramlarından biri olan standardizasyonunun da tesis edilmesini zorlaştıran faktörlerden birini teşkil etmiştir. Ülgener' in de ifade ettiği gibi; sanat ve zanaat kelimelerini aynı etimolojik kökte birleştiren bu gelenek, fabrika üretiminin çoğu kere estetikten yoksun vucuda getirdiği metaya pek ısınmayacaktır (Ülgener, 2006, s.33-35).

Kapitalizmin düşük ücret kuramlarını ayakta tutan emeğin mobilitesinin önündeki engellerin kaldırılması için gösterdiği çabalar hatırlandığında, ahi teşkilatlarında uygulanan gedik usulünün de bu hususta önemli bir engel oluşturacağı açıktır (Akgündüz, 2009).

Tam bu noktada Osmanlı'da merkezleşmenin en yoğun olarak hissedildiği dönemlerden biri olan II. Bayezid (Ö.1512) dönemi *Kanunname-i İhtisab-ı Bursa* gibi standart ürün üretimini teşvik etmek için çıkarılan yasaların varlığı hemen yukarıda ortaya koyulan anlayışı çürütmek noktasında araştırmacıyı aceleci bir eğilime sokmamalıdır. Çünkü buradan yola çıkarak Osmanlı merkezleşmesinin ahilik kurumsalı ile endüstri kapitalizminin anahtar kavramlarından olan standardizasyonun temellerini Batı'dan çok önce attığı intibasının uyanması çok yaygın ama özünde iktisadi farkındalıktan yoksun¹³ bir analiz olacaktır. Osmanlı merkezleşmesinin standart ürün üretimini teşvik etmesindeki amacı; Batı Avrupa'daki gibi kitle üretimini teşvik etmek değil tam tersi işçelik ilkesini sorunsuz bir şekilde tesis etmektir. Sürekli sefere hazır bir ekonomiyi finanse edebilmek için mal girişini teşvik mal çıkışını yasak eden bir anlayışın (*iaşecilik*) tezahürü olarak mallarda miktar ve kalite farklılıklarından dolayı fiyat farklarının ortaya çıkması önlenerek batıdaki gibi

12 Özellikle Batı Avrupa'daki dinamik süreçler dikkate alınarak işgücünün üretim araçlarından tümünden yoksunlaşarak piyasada alınıp satılan bir metaya dönüşmesinin, feodalizmden kapitalizme geçişte çok önemli bir tarihsel durak olduğunu anlatan önemli eserlerden biri için baknz.: (Dobb and Sweezy, 2006).

13 Burada yoksunluğu kast edilen iktisadi farkındalık gerçekleşen tasarrufların tümüyle planlanan yatırımlara eşit olması gerektiğine inanan bir bakış açısını yansıtmaktadır. Öte yandan elbette ki her çağda ve her devlet düzeninde bir iktisadi farkındalık olduğu gibi Osmanlı Devleti'nde iktisadi bir farkındalığı vardır. Dolayısıyla burada kast edilen iktisadi farkındalık XVIII. yy sonrası Batı Avrupa'da ortaya çıkan modern ekonomik zihniyetle ilgilidir.

fiyat farklılığından zenginleşen sınıfların ortaya çıkışı da engellenerek devlet ekonomisinin çıkarları maksimize edilmeye çalışılır (Genç, 2016, s.41-44).

Batıda standardizasyonun amacı ise; maliyetleri düşürerek toplum ekonomisinin burjuva denilen yeni yükselen sınıfının karlılığını arttırmaktır. Dolayısıyla burada aydınlatmakta fayda görülmektedir ki; batı tipi standardizasyonun amacı toplum ekonomisindeki aktörlerin iktisadi karlarını arttırmak iken Osmanlı merkezileşmesinin standardizasyon hamlesinin amacı ise; devlet ekonomisinin çıkarlarını en çoklaştırmaktır (*maximization*). Elbette burada toplumun çıkarlarının dikkate alınmadığı iddia edilmemektedir. Reaya içinde öngörülen “adil menziller” söz konusudur. Bu menzilin ölçüsü ise; fiyatların sabit kaldığı bir ortamda kendi geçimlik ekonomisini finanse edebilmesidir. Öyle ki; ahilik müessesesi merkezi devletin bir kurumsalı gibi iktisadi hayatta filantropi faaliyetleri de yürütmüştür. *Orta sandıkları* adı verilen uygulamayla teşkilatlarda hastalık, sakatlık, yaşlılık ve ölüm gibi durumlara karşı gelir güvencesi sağlanmıştır (Ekinci, 1989, s.61). Şema-6’da XVI. yüzyıldaki toplum ekonomisi üzerindeki kurumsal etkinliği süreç analizi ile şemalandırılmıştır.

Şema 6. Ahilik fütüvvetinin negatif çıktılı süreç analizi şeması

Fiyat tespiti konusunda da ahiliğin Osmanlı merkezileşmesinin bir sonucu olarak yarı resmi bir kuruma dönüşmesiyle birlikte aldığı birtakım sorumluluklar olmuştur. Bu teşkilatlar ihtisab adliyesinin bi-nevi içsel denetleyicisi misyonunu da üstlenmişlerdir (Tabakoğlu, 1986, s.47-49).

Ahi teşkilatlarının Osmanlı'nın kuruluşunda da etkili olduğuna dair pek çok referans bulunmaktadır.¹⁴ Fakat İstanbul'un fethiyle birlikte iyice güçlenen devlet otoritesi artık toplum ekonomisinde daha durağan bir felsefeyi kendine şiar edinmiş klasik tasavvufun yanı sıra tavrı almıştır. Ahi teşkilatları içerisine devletle uyumlu mistik tarikatların şeyhleri yerleştirilerek fütüvvetin en temel özelliği olan merkez-kaç vasıfları zamanla ortadan kaldırılmıştır. (Berkes, 2013, s.57-60).

Çalışmada gelinen bu son noktada dört ayrı zamansal merhalede Fütüvvet Teşkilatlarının toplum ekonomisindeki etkinlikleri süreç analizine tabi tutularak incelenmiştir. Yapılan süreç analizlerindeki ortak dinamik merkezi devlet otoritesinin artışıyla Fütüvvet Teşkilatlarının etkinliği arasında ters yönlü ilişkidir. Bu ilişkinin ortaya konulması çalışmanın teorik çerçevesinin *Yapısalcı Güç Kuramı* adı verilen saç ayağını doğrulamıştır. Bu ters yönlü ilişkinin süreç analiziyle nasıl ve hangi koşullarda gerçekleştiğinin ortaya konulması ise çalışmanın diğer iki saç ayağı olan *Kurumlar ve Sosyal Ağlar Kuramlarını* doğrulamıştır. Bu noktada dini güdünün tasavvuf kurumsalı altındaki meşrulaştırıcı işlevi dört ve beşinci süreç analizlerinde net bir şekilde de gözlemlenmektedir.

Sonuç Tartışma ve Öneriler

Bu çalışmada son gelinen noktada süreç analizi ile Fütüvvet Teşkilatlarının dört ayrı dönemi ele alınarak bu teşkilatlardaki sıçrama ve dönüşümler veya tam tersi bu teşkilatların toplum ekonomisindeki bağımsız reflekslerinin azaldığı dönemler ile devletin merkezi otoritesinin sağlamlılığı arasında bir korelasyonun varlığı saptanmıştır. Söz konusu bu korelasyona neden, nasıl ve hangi koşullarda gibi sorular sorulduğu için de nitel araştırma yöntemleri tercih edilmiştir. Bu

14 Halil İnalçık'a göre; Osman Gazi'nin meşhur ahi şeyhi Edebalı'yla (ö.1326) yakın münasebeti ve kuruluş devri padişahlarının gazi unvanı almaları bunun delillerindedir. (İnalçık, 1999). Ömer Lütfi Barkan'da aynı kanıdadır. Bunun kanıtı olarak ilk dönem tahrir defterleri üzerinde yaptığı çalışmaları kaynak göstermektedir. Barkan; kuruluş devri padişahlarının çoğunun ahi şeyhlerine sürekli vakıf açtıklarını ortaya koymuştur (Barkan, 1942). Osman Nuri Ergin'e göre de; padişahların kılıç kuşanma merasimleri bir ahi geleneğidir (Ergin, 1922). Kuruluş devri padişahlarının ahilikle güçlü bağlarının olduğunu ortaya koyan önemli referanslardan biri de Fuad Köprülü (1991)'dir.

noktada nitel yöntemlerinden faydalanılması ise alelade bir tercih olarak görülmemelidir. Çalışmanın başında ortaya konulan teorik çerçevenin üç temel saç ayağının da doğrulanması için tercih edilen araştırma yöntemleri önemli misyonlar yüklenmiştir. Devletin merkezi otoritesini artırılmasıyla Fütüvvet Teşkilatlarının toplum ekonomisine yön verme becerilerinin arttığının gözlemlenmesi ilk olarak bu çalışmanın ilk saç ayağı olan Yapısalıcı Güç Kuramını doğrulamıştır. Hatırlanacağı üzere bu kurama göre ekonomik gücün belirleyicisi siyasi güçtür. Yapılan süreç analizinde açık bir şekilde görülmektedir ki Fütüvvet Teşkilatlarının merkez-kaç bir unsur olma misyonu sürekli olarak merkezi devlet otoritesinin zayıfladığı dönemlere denk düşmektedir. Bu dönemlerden birincisi Cahiliye Fütüvveti olarak adlandırılan dönemdir. Bu dönemde henüz merkezi bir devletin olmadığı koşullarda hilf müessesesi adı altında sosyal hayatta etkin bir fütüvvet ahlakının tesis edilebildiği görülmüştür. İkinci dönemin en temel tasvirinde ise Halife Dinillah'ın toplum ekonomisini kontrol altına alma girişimleri sonucunda merkez- kaç bir unsur olma vasıflarını yitirmeye başlayan bir Abbasi Fütüvveti göze çarpmaktadır.

Üçüncü dönem ise; Fütüvvet Teşkilatlarının hangi etik etrafında kurumsallaşması gerektiğinin tartışıldığı bir dönem olma özelliği taşımaktadır. Tam bu noktada çalışmanın diğer saç ayakları olan *Kurumlar ve Sosyal ağlar* kuramlarının işaret ettiği ölçüde söz konusu etiğin oluşumunda tasavvuf cereyanlarının etkisi net bir şekilde gözlemlenmiştir. Dinin toplum ekonomisinin kurumsal arka planındaki meşrulaştırıcı işlevi, bu dönemde Fütüvvet Teşkilatları örneği üzerinden doğrulanmıştır. Dönemin mağribi ve maşriki ekol olarak sınıflandırılacak tasavvufi cereyanları Fütüvvet Teşkilatlarında toplum ekonomisinde ağırlığın devlette mi yoksa merkez kaç unsurlarda mı olması gerektiği düşüncesini etkilemiştir. Açıkça görülmüştür ki; toplum ekonomisindeki tahakküm alanının hanedan çıkarıyla özdeşleştirilmesi gerektiği yönündeki maşriki okul Fütüvvet Teşkilatlarının otonom bir etik tesis etme çabasına ket vurmuştur. Öte yandan toplum ekonomisinde devletten bağımsız otonom ahlak sistemizasyonlarının varlığını mümkün kılan mağribi ekol ise; Fütüvvet Teşkilatlarına *Kurumlar ve Sosyal ağlar* kuramında bahsi geçen meşruiyeti kazandırmıştır.

Dördüncü dönem ise; merkezi devlet otoritesinin zayıflama ve tekrar güçlenme dönemlerinin ikisini de içine aldığından Fütüvvet Teşkilatlarının bu dönemde farklı iki türde geliştiği gözlemlenmiştir. Siyasi birliğin parçalandığı

dönemlerde şehirlere vali atamak suretiyle toplum ekonomisinde daha egemen bir etiğin tesis edilebildiği görülmüştür. Fütüvvet Teşkilatlarında meydana gelen bu otonom kurumsallaşmanın 1243 Köseadağ savaşı sonucunda merkezi devlet otoritesinin son derece zayıfladığı bir döneme denk geldiği de ayrıca hatırlanmalıdır. Ahilik Fütüvveti olarak kavramsallaştırılan bu dönemde XIV-XV. yüzyıllar Fütüvvet Teşkilatlarının artık toplum ekonomisinde etkinliğini kaybetmeye başladığı dönem olarak gözlemlenmiştir¹⁵. Osmanlı Devleti'nin İstanbul'u fethettikten sonraki süreçte merkezi otoritesini güçlendirmesinin bir uzantısı olarak toplum ekonomisinde meydana gelebilecek tüm feodal eğilimlerle mücadele edilmiştir. Fütüvvet Teşkilatları da devletin bu refleksinden nasibini almıştır. Devletin içtimai alandaki her müdahalesini meşru gören maşriki ekolün tekrar Anadolu coğrafyasında söz sahibi olmasıyla birlikte Fütüvvet ahlakının bu çalışmada Kurumlar ve Sosyal Ağlar kuramıyla analiz edilen dinsel arka planı toplum ekonomisinde meşruiyetini yitirmeğe başlamıştır. Fütüvvet Teşkilatları Osmanlı merkezileşmesinin arttığı dönemlerden itibaren zamanla devletin ekonomide bir filantropi aracına dönüşmeye başlamıştır. Bu çalışmadaki esas olarak Fütüvvet Teşkilatlarının merkez kaç vasıfları sunulan teorik çerçeve etrafında ve ortaya koyulan metodolojik tutarlılıklarla tahlil edilmiştir. Bu doğrultuda son kertede yapılan süreç analizi Ahilik Fütüvveti ile sonlandırılmıştır. Çünkü bu çalışmadaki amaç Fütüvvet Teşkilatlarının merkez kaç bir unsur olma özelliklerini taşıdığı dönemleri analiz etmektir. Bu dönemden sonra Fütüvvet Teşkilatlarının merkez kaç bir unsur olma vasıfları çözülmeye ve bu teşkilatların devletle uyumlu mistik tarikatların kontrolüne geçmesi söz konusu olmuştur.

Sonuç olarak bu çalışmada varılan sonuçlar iki paragrafta özetlenebilir;

-Devletin merkezi otoritesi azaldıkça Fütüvvet Teşkilatlarının toplum ekonomisindeki etkinliği arttığı gözlemlenmiştir. Bu olgunun gözlemlenmesi ise; yapısal güç kuramını doğrulamıştır. Yapısal güç kuramının doğrulanması bu çalışmanın teorik çerçevesinin ilk ayağını sağlamlaştırmıştır.

-Fütüvvet Teşkilatlarının dört ayrı zamansal merhalede süreç analizine tabi tutulması ise çalışmanın teorik çerçevesinin diğer iki ayağı olan Kurumlar ve Sosyal Ağlar kuramını doğrulamıştır. Sonuç olarak Fütüvvet Teşkilatlarının

15 Ahiliğin toplum ekonomisinde etkinliğinin azalmasıyla bu teşkilatların ekonomide bir işlevi kalmadığı ve bunların içtimai hayattaki vasıflarını yitirdiği sonucuna varmak son derece yanlış olacaktır. Burada kast edilen olgu Ahiliğin feodal eğilimlerinin ortadan kaldırılarak merkez-kaç unsur olma vasıflarını zamanla yitirmesiyle ilgilidir.

kendine nasıl bir dinsel arka plan yaratarak sosyal ağlarda bir meşruiyet kazandığı ortaya koyulmuştur.

Bu çalışmanın ortaya koyacağı öneri ise; bu çalışma tipine benzer vaka analizlerinde sunulan teorik çerçevenin hangi yöntemler kullanılarak test edilmesi gerektiği ile ilgili olacaktır. Fütüvvet Teşkilatlarının toplum ekonomisindeki gücünün artışı ile devletin merkezi otoritesi arasındaki korelasyonun varlığını tespit etmek için ilk bakışta nicel yöntemlerin kullanılması gerektiği yönünde uyanabilecek bir çağrışıma rağmen bu çalışmada neden- sonuç ilişkisi nitel veri analizlerinden biri olan süreç analizi ile tahlil edilmiştir. Bu durum ise çalışmada ortaya koyulan teorik çerçevenin tüm saç ayaklarını test etme imkânı vermiştir. Öte yandan söz konusu korelasyon nicel yöntemlerle test edilmeğe çalışılıyorsa Fütüvvet Teşkilatlarının hangi dönemlerde toplum ekonomisindeki etkisinin arttığı gözlemlenecek olmasına rağmen onun hangi kurumlar ve sosyal ağlar nezninde bir meşruluk kazanarak bu tesisi gerçekleştirdiği sorularına cevap verilemeyecekti. Dolayısıyla bu çalışma tarihsel bir etik, kurumsal veya olgunun analiz edildiği durum çalışmalarında sunulan teorik çerçevenin en doyurucu şekilde test edilmesi için doğru veri analizi yapılması gerektiğinin altını önemle çizmektedir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça/References

- Akdağ, M. (2014). *Türkiye'nin iktisadi ve içtimai tarihi*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Akgündüz, A. (2009). *İslam hukuku ve osmanlı tatbikatı araştırmaları*. İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları.
- Bakır, A. (2004). *Orta çağ tarih ve medeniyetine dair çeviriler*. Bursa: Gürdal Kitabevi.
- Barthold, V.V. (2012). *Halife ve sultan*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Barkan, Ö. L. (1942). İstila devirlerinin kolanizatör türk dervisleri ve zaviyeler. *Vakıflar Dergisi*, 2(1), 287-289.
- Bayram, M. (2018). *Ahi evren ve ahi teşkilatının kuruluşu*. İstanbul: Çizgi Kitabevi.
- Berkes, N. (2013). *Türkiye iktisat tarihi*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

- Brown, C. (1992). *International relations theory: new normative approaches*. New York: Columbia University Press.
- Cahen, C. (2001), *The formation of turkey: the seljukid sultanate of rum eleventh to fourteenth century* (P. M. Holt, Trans.). London: Routledge.
- Cevheri, İ. H. (1984). *Es-sihâh tâcü'l-lügati ve sihâhü'l-arabiyye*, (A. A. Attar, Tahk.). Beyrut: Dâru'l- İlmili'l-Melâyîn.
- Cirlot, J.E., (1971). *A dictionary of symbols*. London: Routledge.
- Çağatay, N. (1990). *Ahilik nedir*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Dobb, M., Sweezy, P., v.d. (2006). *Transition from feudalism to capitalism*. Delhi: Aakar Books.
- Dobbin, F. (2005). Comparative and historical approaches to economic sociology. (N. J. Smelser & R. Swedberg Eds.), *In The Handbook of Economic Sociology* (pp.26-48). New York: Russell Sage Foundation.
- Durkheim, E. (2015). *İntihar* (Z. İlkelen, Çev.). İstanbul: Pozitif Yayınları
- Ekinci, Y. (1989). *Ahilik ve meslek eğitimi*, İstanbul: Mili Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Ergin, O.N. (1922). *Mecelle-i umûr-ı belediye I*, İstanbul: Matba-i Osmaniye.
- Foster, J.B. (2000). *Marx's ecology: materialism and nature*. New York: Montly Rewiev Press.
- Fox, N. J., & Alldred, P. (2018). Social structures, power and resistance in monist sociology: (New) materialist insights. *Journal of Sociology*, 54(3), 315–330.
- Geertz, C. (2017). *The Interpretation of Cultures*. London: Basic Books.
- Genç, M. (2016). *Osmanlı imparatorluğunda devlet ve ekonomi*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- George, A.L., & Bennett, A. (2005). *Case studies and theory development in the social sciences*. Massachusetts: MIT Press.
- Gökçe, E.U. (2022). Uluslararası ilişkiler çalışmalarında açıklamaya ve anlamaya dayalı nitel araştırma süreci, yöntemler ve bilgisayar destekli veri analizi. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 51(1), 38-53.
- Gölpınarlı, A. (2011). *İslam ve türk illerinde fütüvvet teşkilatı*. İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayınları.
- Granovetter, M. (1985). Economic action and social structure: the problem of embeddedness. *American Journal of Sociology*, 91(1), 481-510.
- Hamidullah, M. (1980). *İslâm peygamberi* (S. Tuğ, Çev.). İstanbul: İrfan Yayınları.
- İnalçık, H. (1999). Osmanlı devleti'nin kuruluşu problemi, *Doğu-Batı Dergisi*, 2(7), 330-339.
- İslam Ansiklopedisi. (1978). Md.:”Fütüvvet”, *Milli Eğitim Basımevi*, c.4.

- Kalberg, S. (2017). *Max weber'in karşılaştırmalı- tarihsel sosyolojisi* (A. Bölükbaşı, Çev.). Ankara: Phoenix.
- Kara, M. (2005). *Tekkeler ve zaviyeler*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Kayaoğlu, İ. (1985). *İslam kurumları tarihi*. Ankara: İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Kazıcı Z. (1980). "Ahilik", *TDV İslâm Ansiklopedisi I*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Kister, M.J. (1990). *Society and religion from jahiliyya to islam*. London:Routledge.
- Köprülü M.F. (1991), *Osmanlı devleti'nin kuruluşu*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Kürüm, R. S. (2021). Uluslararası ilişkilerde nitel yöntemlerle makale yazımı: vaka analizi ve incelikleri. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 42(1), 149-169.
- Massignon, L. (1997). *Essay on the origins of the technical language of islamic mysticism* (B. Clark, Trans.). Notre Dame : Notre Dame University Press.
- Merriam, S. B. (2018). *Nitel araştırma: desen ve uygulama için bir rehber* (S. Turan, Çev). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Ocak, A. Y. (1996). "Fütüvvetnâme", *TDV İslâm Ansiklopedisi XXX*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Ocak, A.Y. (2016). *Türk sufiliğine bakışlar*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ragin, C. C. (1987). *The comparative method: Moving beyond qualitative and quantitative strategies*. Berkeley: University of California Press.
- Rohlfing, I. (2012). *Case studies and causal inference: An integrative framework*. Palgrave Macmillan.
- Özkuyumcu, N. (1998). "Hilf", *TDV İslam Ansiklopedisi XVIII*, İstanbul: Türk Diyanet Vakfı Yayınları.
- Scott, W.R. (1995). *Institutions and organizations*. Thousand Oaks, Calif.: Sage Publications.
- Sülemî, (1977). *Tasavvufta fütüvvet* (çev: S. Ateş), Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Swedberg, R. (1998). *Max weber and the idea od economic sociology*, Princeton: Princeton University Press.
- Tabakoğlu, A. (1986). Sosyal ve iktisadi yönleriyle ahilik, türk kültürü ve ahilik XXI, *Ahilik Bayramı Sempozyumu Tebliğleri*, İstanbul: Kırşehir Ahilik Araştırma ve Kültür Vakfı Yayını.
- Tanci, A.M. (2016). *İbn batuta seyahatnamesi* (S. Aykut, Çev.), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Taeschner, F. (1953). İslâm orta çağında futuvva (Fütüvvet Teşkilatı) (çev: F. Işıltan), *İktisat Fakültesi Mecmuası*, 5(1), 3-32.
- Ülgener, S.F. (2006). *İktisadi çözümlenin ahlak ve zihniyet dünyası*, İstanbul: Derin Yayınları.

- Ülken, H. Z. (2016). *Türk tefekkür tarihi*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Vazquez, J. (1995). The post-positivist debate. K. Booth ve S. Smith (Eds.), *International relations theory today*, Cambridge: Polity
- Weber, M. (1949), *The methodology of the social sciences*, New York: Free Press.
- Weber, M. (1963). *The sociology of religion* (E. Fischolff, Trans.), Boston: Beacon.
- Weber, M. (2001). *The protestant ethic and the spirit of Capitalism* (T. Parsons, Trans.). London: Routledge & CRC Press.
- Yin, R.K. (2002). *Case study resarch: design and methods*, Thousand Oaks, CA: Sage Publications.